

Тетяна ВАСЮТІНА,
кандидат педагогічних наук, доцент НПУ імені М.П. Драгоманова;
Ірина ІЩУК,
вчитель початкових класів приватного закладу
загальної середньої освіти I ступеня "Академія сучасної освіти"
з поглибленим вивченням іноземних мов;
Віталій ОСТРОУХ,
кандидат географічних наук, доцент КНУ імені Тараса Шевченка

Дидактичні можливості атласу з природознавства до курсу "Я досліджую світ" (1–2 класи) для навчання молодших школярів

Впровадження Концепції "Нова українська школа", Державного стандарту початкової освіти та відповідних йому Типових освітніх програм зумовлює пошук авторами нових засобів навчання школярів, які б створили учням цікавий і водночас продуктивний освітній простір.

Здійснюючи ретроспективний аналіз етапів становлення шкільного природознавства як окремого предмета та розвитку методики його навчання, нами було встановлено, що проблемі використання атласів та карт під час навчання учнів завжди приділялась увага (більшою чи меншою мірою) з боку багатьох учених. У ті роки, коли зміст природознавства об'єднувався з іншими предметами (проектні та проектно-комплексні програми, "Ознайомлення з навколишнім світом", "Я і Україна"), педагоги приділяли особливу увагу розробці різноманітних засобів навчання, використовуючи їх компенсаторні можливості для ефективнішого формування в учнів природничих понять та умінь.

Так, фундаторами використання картографічних посібників в освітньому процесі можна вважати О.О.Половинкіна (1887–1955) та К.А.Сонгайло (1890–1961). Вчені свої основні праці присвятили питанням методики викладання географії як у початковій, так і в середній школі. Оскільки у 40-ві роки минулого століття природознавство у початковій школі вивчалось паралельно з географією як окремі предмети, О.О.Половинкін написав першу методику викладання географії для вчителів 3–4 класів, у якій детально сформулював методи активізації мислення учнів під час вивчення географічного матеріалу, розробив методику проведення екскурсій у природу, вивчення плану і карти, застосування педагогічного малюнка тощо [8; 9].

К.А.Сонгайло у своїх методичних працях велику увагу приділяв питанням роботи з планом, картою, глобусом, розвитку просторових уявлень молодших школярів. На допомогу вчителям початкових класів

К.А.Сонгайло склав хрестоматії "Книга для читання з географії" (1940), "Хрестоматія для початкової школи" (1955), написав посібник "Елементи географії на краєзнавчій основі" (1951) [8].

З розвитком природознавчої освіти і подальшим об'єднанням природознавства з іншими предметами, увага до картографічних посібників для початкової школи послаблюється і обмежується включенням контурних карт в робочі зошити для учнів. Щодо методики роботи з картографічними посібниками, то у навчально-методичних виданнях різних років авторства Л.К.Нарочної, В.М.Пакулової, Т.М.Байбари вміщено методику роботи з планом та стінною картою і частково з контурними картами, оскільки індивідуальних учнівських атласів для початкової школи тоді ще не існувало [2; 8; 9].

З 2011 року, з введенням Державного стандарту початкової загальної освіти, природознавство знову стає окремим предметом з великою кількістю годин на його вивчення [4]. Тоді ж ДНВП "Картографія", за підтримки МОН України, розпочинає цикл створення настінних карт різної тематики для школи I ступеня, а згодом і випуск індивідуальних атласів з природознавства для учнів усіх початкових класів. Це дало змогу суттєво підвищити ефективність вивчення природознавства у початковій школі та урізноманітнити методику його навчання. Водночас було помічено, що вчителі початкової школи зосереджували свої зусилля, головним чином, на формуванні у молодших школярів теоретичних знань про географічну карту, а систематичному формуванню вмінь працювати з різними видами карт (адміністративною, природних зон), отримувати з них відомості про географічні об'єкти, на роботу з контурною картою зазвичай належна увага не приділялась. Це призводило до того, що одержані знання учні не завжди були здатні застосувати на практиці [3].

З 2018 року природнича освітня галузь у Держстандарті початкової освіти залишається, але її

зміст об'єднується з іншими галузями в інтегрованому курсі "Я досліджую світ" і, відповідно, окремий предмет "Природознавство", на превеликий жаль, знову зникає [5]. Аналіз сучасних навчальних видань, які реалізують зміст даного курсу за обома Типовими освітніми програмами, показав, що підходи в авторів до змісту та обсягу матеріалу природничого спрямування в інтегрованому предметі різні. Тому, наявність допоміжних засобів, зокрема картографічних, допоможе врівноважити обсяг дисциплін, які об'єднуються в курсі "Я досліджую світ", та посилити роль природознавства. Адже від того, що змінилися підходи до навчання молодших школярів, будова компаса та Сонячної системи не змінилися і сезонні та добові явища на Землі теж залишилися. З огляду на це, спробуємо визначити види картографічних посібників та довести доцільність застосування атласів з природознавства під час вивчення учнями інтегрованого курсу "Я досліджую світ".

Опрацювання довідкових джерел дало нам змогу встановити, що до навчальних картографічних посібників відносять: атласи, електронні посібники, контурні карти, стінні та настільні карти, інтерактивні карти, глобуси, рельєфні карти й моделі. Вони призначені для навчальних цілей, а їх зміст повинен відповідати програмам предметів. Шкільний атлас, як і будь-який інший, — це складна картографічна модель із системною організацією. Він є не простим набором карт, а цілісною системою карт, які органічно пов'язані між собою і доповнюють одна одну. Серед перелічених видів посібників саме навчальні атласи займають ліву частку з усіх картографічних видань, які використовуються молодшими школярами.

Крім дотримання стандартних поліграфічних вимог до всіх навчальних посібників, для картографічних характерними є ще й такі: загальна відповідність змісту карт освітнім програмам, урахування вікових особливостей, дотримання принципу наочності, науковості, доступності для розуміння, відповідність естетичним і етичним критеріям, функціональна придатність для застосування, практичність [3].

Як засвідчує практика, сформувати у молодшого школяра абстрактні уявлення та вміння переводити тривимірне зображення на площину і навпаки, вдається через один із найскладніших видів практичної діяльності — роботу з картографічними посібниками. Отже, навчальний атлас з контурними картами є одним із важливих засобів навчання під час вивчення природознавства в змісті курсу "Я досліджую світ" у 1–2 класах. Це зумовлено тим, що вивчаючи природознавство, учні повинні отримати уявлення про розташування на земній поверхні географічних об'єктів (материків, гір, річок, міст), а зробити це

можливо тільки за допомогою карт. Чим більше інформації вміщує в собі карта, тим цікавіша вона для учня, бо допитливість є однією з особливостей дітей 6–10 років. Водночас, при визначенні змісту карт необхідно уникати перевантаження інформацією, аби переваги карт не ставали їх недоліками [3].

Детальний аналіз змісту атласу, чинного нині, показав, що він якнайповніше спрямований на формування в учнів діяльнісної та когнітивної складової природознавчої компетентності учнів і, на нашу думку, максимально посилить освітній результат від предмета "Я досліджую світ" [1]. Враховуючи, що атлас розрахований на учнів — покоління α — його текстове наповнення, формулювання речень, фотоілюстрації, шрифти, яскравість і якість оформлення цілком відповідають психолого-фізіологічним запитам першокласників.

Аналізуючи зміст атласу, можемо зазначити чимало позитивних моментів, які за вмілого методичного застосування забезпечать реалізацію завдань Концепції НУШ, зокрема сприятимуть всебічному розвитку, вихованню й соціалізації особистості, яка здатна до повноцінного життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою [6].

До позитивів атласу, які, на нашу думку, забезпечать реалізацію ідей інтеграції в курсі "Я досліджую світ", ми відносимо такі.

1) Вміщення в узагальненому вигляді нового цікавого для сучасних першокласників матеріалу, який сприятиме розвитку пізнавального інтересу до природознавства (пташиний та квітковий годинник, "правило кісточок", лікарські рослини, їстівні гриби, таблиці зі свійськими тваринами, культурними рослинами тощо). Такий матеріал створює широкі можливості для організації групової та парної роботи, що, в свою чергу, забезпечує формування такого наскрізного уміння як співпраця.

2) Надання текстової інформації до тем і наведення чітких визначень природничих термінів (яких інколи немає в підручниках!): карта, водойми, прилади природодослідника, явища природи тощо. Це дає змогу вчителю працювати з текстами, реалізуючи дидактичну мету письма, читання, розвитку зв'язного мовлення.

3) Наявність цікавих і якісних фотоілюстрацій: загального значення зображення, які реалізують краєзнавчий та батьківщинознавчий принципи навчання природознавства (зображення рослин і тварин у різні сезони, походження рослин і тварин тощо), які є зрозумілими для учнів: гірські породи, вода та лід (агрегатні стани речовини), класи тварин (звірі, птахи, комахи та ін.) з безпосереднього довкілля школяра (об'єкти живої природи, приклади сезонних явищ тощо).

Проілюструємо результати апробації атласу у роботі 1 класу НУШ в Академії сучасної освіти Дніпровського району м. Києва, яка працює за Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом О.Я.Савченко.

Освітня програма 1 класу передбачає вивчення учнями інтегрованого курсу "Я досліджую світ", який включає зміст природничої, громадянської й історичної, соціальної, здоров'язбережувальної освітніх галузей. У ній зазначено, що метою навчальної програми з курсу "Я досліджую світ" є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі [11].

Досягнення поставленої у програмі мети перед-

бачає виконання за допомогою атласу таких завдань:

- на формування дослідницьких умінь (практична робота (заповнення контурної карти), вимірювання температури повітря за допомогою термометра, встановлення часу за пташиним і квітковим годинниками);

- з контурною картою ("Перевір свої знання") для застосування учнями своїх знань ("Світ живої та неживої природи", "Свійські та дикі тварини", "Прилади для вимірювання", "Материка", "Україна", "Водойми України", "Височини і низовини України");

- виховання активної позиції щодо громадянської і соціально-культурної належності себе і своєї родини до України, інтересу до пізнання природи своєї країни ("Моя країна — Україна" та ін.);

- створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності, становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості.

Наведемо приклади використання атласу в освітньому процесі 1 класу на окремих темах уроків (табл. 1).

Таблиця 1

Дидактичні можливості атласу "Я досліджую світ" для навчання учнів 1 класу за Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом О.Я. Савченко [11]

№	Назва підручника	Змістова лінія	Тема у підручнику	Тема в атласі	Види роботи на уроках
1.	1. Я досліджую світ. Підручник інтегрованого курсу для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) : Ч. 2 // І. В. Грушинська, З. М. Хитра, І. І. Дроб'язко. — К. : УОВЦ "Оріон", 2018. — 112 с. : іл.	Людина	2 тиждень. Усі люди — різні. "Де я живу?"	План кімнати	<i>Творча робота.</i> Створення плану кімнати
2.			3 тиждень. Життя в довкіллі. "Чи можна жити без природи?"	Природа довкола нас	<i>Груповою роботою.</i> Заповнення таблиці "Ознаки живої та неживої природи"
3.			3 тиждень. Життя в довкіллі. "Урок-екскурсія. Як спостерігати за змінами в довкіллі?"	Явища природи в різні пори року. Календар пір року	<i>Інтерактивний метод навчання "Акваріум".</i> Природа восени. Ознаки осені
4.	2. Я досліджую світ. Підручник інтегрованого курсу для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) : Ч. 2 // І. В. Грушинська, З. М. Хитра, І. І. Дроб'язко. — К. : УОВЦ "Оріон", 2018. — 112 с. : іл.	Людина і світ	17 тиждень. Наша Батьківщина — Україна! "Як називається наша Батьківщина?"	Моя країна — Україна	<i>Інтерактивний метод навчання "Навчаючи — вчуся".</i> 6 команд і кожна команда має тему, над якою працює: височини, низовини, гори, місто, річки, моря
5.			20 тиждень. Природа мого рідного краю. "Урок-екскурсія. Подорож у природу взимку"	Явища природи в різні пори року. Календар пір року	<i>Робота в малих групах.</i> Складання пам'ятки про зміни, які відбуваються, за станом рослин, тварин, людей
6.			29 тиждень. Світ рослин. "Мої спостереження. Якими бувають культурні рослини?"	Походження культурних рослин	<i>Індивідуальна форма роботи.</i> Учні малюють культурну рослину і складають розповідь, використовуючи інформацію в атласі
7.	Грушинська, З. М. Хитра, І. І. Дроб'язко. — К. : УОВЦ "Оріон", 2018. — 112 с. : іл.	Людина і природа	32 тиждень. Взаємозв'язки в природі. "Чому свійські тварини і люди — нерозлучні супутники?"	Походження свійських тварин	<i>Інтерактивний метод навчання "Незакінчені речення".</i> Вчитель називає тварин, учні шукають в атласі, на якому материк вони мешкають
8.			33 тиждень. Природа в небезпеці. "Урок-екскурсія. Як спостерігати за природою навесні?"	Явища природи в різні пори року. Календар пір року	<i>Метод "Групування".</i> Весна

№	Назва підручника	Змістова лінія	Тема у підручнику	Тема в атласі	Види роботи на уроках
9.			35 тиждень. Вітаємо тебе, літо! "Урок-екскурсія. Які ознаки літа вже помітні в природі?"	Явища природи в різні пори року. Календар пір року	<i>Метод "Сенкан" (вірш про літо).</i> 1 рядок. Іменник. 2 рядок. Два прикметника. 3 рядок. Дія, пов'язана з темою, і складається з трьох слів (дієслова). 4 рядок. Фраза, яка складається з чотирьох слів і висловлює ставлення до теми, почуття з приводу обговорюваного. 5 рядок. Складається з одного слова – синоніма до першого слова, в ньому висловлюється сутність теми, ніби робиться підсумок

Для закладів освіти, які працюють за Типовою освітньою програмою під керівництвом Р. Б. Шияна, цей атлас теж має широкі дидактичні можливості.

Так, у програмі зазначено, що метою природничої освітньої галузі для загальної середньої освіти є формування наукового мислення та культури дослідження; розвиток системних уявлень про цілісність та розмаїття природи, утвердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки в довкіллі [10].

Реалізація поставленої мети можлива через виконання за допомогою атласу таких завдань програми:

– виховання любові та шанобливого ставлення до природи рідного краю;

– розвиток зацікавлення до пізнання природи, оволодіння способами навчально-пізнавальної діяльності (спостереження за природою у різні пори року);

– поступове формування уявлень про природничо-наукову картину світу через поглиблення початкових знань про природні об'єкти і явища, взаємозв'язки в системі "нежива природа – жива природа".

Відповідно до зазначених мети і завдань, у програмі виокремлено такі змістові лінії: "Я пізнаю природу", "Я у природі", "Я у рукотворному світі", які стосуються галузі "Природника". До них ми підготували ідеї щодо застосування атласу (табл. 2) [10].

Таблиця 2

Дидактичні можливості атласу "Я досліджую світ" для навчання учнів 1 класу за Типовою освітньою програмою, створеною під керівництвом Р.Б. Шияна [10]

№	Назва підручника	Змістова лінія	Розділ і тема у підручнику	Тема в атласі	Види роботи на уроках
1.	1. Я досліджую світ: підруч. інтегр. курсу	Я пізнаю природу	Я і навколишній світ. "Для чого ми проводимо вимірювання"	Календар пір року	<i>Груповою роботою.</i> Вимірювання температури повітря протягом тижня
2.	для 1 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.); ч. 1 / Тетяна Гільберг,		Як я досліджую навколишній світ. "За допомогою чого ми досліджуємо?"	Пташиний годинник. Квітковий годинник	<i>Інтерактивний метод навчання "Крісло автора".</i> Які асоціації у вас виникають, коли ви чуєте пташиний годинник та бачите квітковий годинник?
3.	Світлана Тарнавська, Ольга Гнатюк,		Світ, який нас оточує. "Природа навколо нас. Нежива й жива природа"	Природа довкола нас	<i>Вікторина</i> "Жива і нежива природа"
4.	Ніна Павлич. – Київ: Генеза, 2018. – 112 с.: іл.		Я і навколишній світ. "Дикорослі та культурні рослини"	Походження культурних рослин	<i>Гра "Сортування".</i> Учні повинні розподілити рослини по групах (зернові, технічні, овочеві, плодово-ягідні)
5.	2. Я досліджую світ: підруч. інтегр. курсу для 1 кл.		Я і навколишній світ. "Різноманітність рослин. Дикі та свійські тварини"	Походження свійських тварин	<i>Метод "Кубування".</i> Наприклад, можливі такі вказівки на гранях куба:

№	Назва підручника	Змістова лінія	Розділ і тема у підручнику	Тема в атласі	Види роботи на уроках
	закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): ч. 2 / Тетяна Гільберг, Світлана Тарнавська, Ольга Гнатюк, Ніна Павич. — Київ: Генеза, 2018. — 112 с.:				1. Опиши свійську тварину. 2. Порівняй свійську тварину (на що схожа? від чого відрізняється?). 3. Добери асоціації. 4. З'ясуй походження свійської тварини. 5. Значення для людини. 6. Запропонуй аргументи "за" або "проти" свійської тварини
6.	іл.	Я у природі	Я живу в Україні! "Мій рідний край"	Моя країна — Україна	<i>Гра "Четверте зайве".</i> Вчитель називає міста, річки, моря, низини, височини, гори і учні називають зайве
7.			Я живу в Україні! "Рослини рідного краю"	Лікарські рослини. Отруйні рослини. Їстівні гриби. Отруйні гриби	<i>Створення лепбука "Все про рослини"</i>

Цінним доповненням у роботі з атласом є орієнтація на принципи розвивального навчання, методи проблемного навчання, деякі методи дидактичної евристики, для того, щоб учні краще сприймали навчальний матеріал і на довше його зберігали у пам'яті.

Як показує наш досвід, формуванню соціальних, комунікативних, інформаційних компетенцій чи не найбільше сприяють дидактичні ігри та нетрадиційні уроки. У цьому контексті матеріал атласу дає змогу:

- здійснити захопливу багатоденну мандрівку — зацікавити учнів певною темою, здивувати їх;
- показати шляхи та способи практичного застосування набутих знань;
- навчити молодших школярів висловлювати припущення, відстоювати власну думку, брати участь у діалозі.

Використання атласу у процесі навчання учнів предмета "Я досліджую світ" допоможе вчителю реалізувати внутрішньопредметні зв'язки і на кінець 2 класу сформувати у них відповідні знання та предметні уміння. А саме: знання про материки, гори, водойми та представників рослинного і тваринного світу, що їх населяють; про планети Сонячної системи; про добу, частини та час; явища природи в різні пори року; походження культурних рослин та свійських тварин; про лікарські рослини, отруйні рослини, їстівні гриби, отруйні гриби.

Серед значних переваг атласу над іншими подібними виданнями можна відзначити: яскраві малюнки, які учні залюбки роздивляються, а ще складають розповіді, відповідають на запитання за їх змістом, розв'язують цікаві завдання тощо; доступні тексти для читання; завдання, які перевіряють зміст розуміння інформації та інші.

Таким чином, викладена інформація допоможе вчителю зорієнтуватися у потужності і особливос-

тях використання одного з картографічних посібників для початкової школи. Як показав досвід, використання атласу з природознавства до курсу "Я досліджую світ" для 1–2 класів дійсно має свою науково-педагогічну та методичну цінність і може сприяти реалізації ідей НУШ загалом та мети інтегрованого курсу зокрема.

Список використаних джерел

1. Атлас. Природознавство з контурними картами до курсу "Я досліджую світ". — Київ : ДНВП "Картографія". — 2019. — 16 с.
2. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. Київ : Веселка. — 1998. — 334 с.
3. Даценко Л. М. Навчальна картографія в умовах інформатизації суспільства: теорія і практика. Монографія. Київ : ДНВП "Картографія". — 2011. — 228 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/ (дата звернення: 27.02.2018).
5. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novij-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення: 1.03.2018).
6. Концепція "Нова українська школа". URL: <http://nus.org.ua> (дата звернення: 1.07.2017).
7. Модельна навчальна програма для першого класу та навчально-методичні матеріали // авторський колектив під керівництвом Шияна Р. Б. 2017 р. URL: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/Navchalni-materialy-na-1-tyzhden-zmist-Saji-1.pdf> (дата звернення: 1.02.2019).
8. Нарочна Л. К. та ін. Методика викладання природознавства: Навч. посібник / Л. К. Нарочна, Г. В. Ковальчук, К. Д. Гончарова. 2-ге вид., перероб. і допов. — Київ : Вища школа. — 1990. — 302 с.
9. Пакулова В. М., Кузнецова В. Н. Методика преподавания природоведения: Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 "Педагогика и методика нач. обучения". Москва, 1990. — 192 с.
10. Типова освітня програма під керівництвом Р. Б. Шияна. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/tipovaosvitnyaprograma1.doc> (дата звернення: 1.02.2019).
11. Типова освітня програма розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/11/1tipova-osvitnya-programa-rozroblena-pid-kerivnistvom-oja-savchenko.docx>